

ANÁLISE ETNOHISTÓRICO DO CULTIVO DO LIÑO NO CONCELLO DE O CORGO (LUGO) (I)

AUTORES:

Blanco Prado, José Manuel
Doutor en Historia
Profesor Numerario de Ensino Secundario (xubilado)

Fernández López, Manolo (Lolo)
Ceramista

INTRODUCCIÓN

Os días 20 e 21 de Marzo do ano 2008 a Asociación de “Arumes do Corgo” celebrou neste concello as I Xornadas de oficios artesanais dedicadas “o tecido”. Anos despois, a mesma asociación levou a cabo, o día 13 de Xullo do ano 2013, unha exposición e demostración de cómo se elabora o liño contando para este mester coa Asociación de mulleres de San Bartolomeu de Insua (Vilalba).

Pois ben, estes eventos serviron de fundamento para que tanto Manolo coma José Manuel decidisen realizar un traballo sobre o cultivo do liño neste concello, que vai a estar dividido en dous artigos:

Ao comezo do primeiro, ambos os dous autores dannos unha visión moi xeral do Concello de O Corgo dende unhas coordenadas xeográficas, históricas e socio- económicas. Trátase de situar o traballo, que levan a cabo, nun marco xeográfico e humano. Logo, realizan unha breve análise sobre os trazos específicos da planta do liño, centrándose dun xeito preferente na variedade de liño, que se sementa na primavera e, que foi a máis utilizada pola súa rendibilidade. A continuación, aluden a unha serie de referencias históricas sobre

esta planta liñeira, tomadas dende unha perspectiva xeral e, dende unha óptica xa delimitada ao marco galego. Posteriormente fan referencia a unha gran parte dos elementos, que interveñen no proceso de elaboración do liño, e así mencionan como se leva a cabo a preparación da terra, a sementeira, a monda, a arriga, o ripado, o empozado e secado do liño, a maza, a deluva, a espadela e a tasca, o restrelo, e a fiada. Finalmente e, a modo de conclusión a este primeiro artigo, fan alusión ao carácter comunal ou individual, que amosan as devanditas tarefas neste concello, así como aos niveis de participación a nivel de xénero.

Para a realización deste traballo utilizaron fontes orais, reflectidas na colaboración dalgúns informantes, pertencentes a este concello e a súa bisbarra, como Celsa Sarille, Salvador Besteiro, Antonio Tallón, entre outros. Tamén tiveron en conta determinadas fontes materiais, plasmadas nos diferentes aparellos e instrumentos, ligados ao cultivo do liño e, que se encontran no micromuseo de Anseán. Finalmente, usaron fontes bibliográficas referentes a esta planta liñeira, que lles serviron para establecer relacións e diferenzas dentro dun denominador común.

I. TRAZOS XEOGRÁFICOS E HISTÓRICOS DO CONCELLO DE O CORGO

O concello de O Corgo está situado ao leste de Galicia, na comarca de Lugo. A efectos civís forma parte da provincia de Lugo, e dende unha óptica eclesiástica pertence a diocese de Lugo. Limita ao norte cos concellos de Lugo e Castroverde, ao sur con Láncara e O Páramo, ao leste con Castroverde, Baralla e Láncara, e ao oeste con Guntín e Lugo. A capital do concello está a unha altitude de 441 metros, e dista 14 km. da capital provincial.

A nivel xeral o relevo deste concello correspóndese cunha ampla superficie de erosión ou penechira, situada a uns 400-500 metros, de natureza rochosa basicamente granítica, aínda que se localizan tamén sectores xistosos¹. Os cumios máis destacados son Pena de Cruz (783 m.), Pena Aguda (722 m.), Castro de Croa

A planta do liño

¹ Equipo “Ir Indo” (Varios): Galicia en Comarcas, Vigo: Ir Indo, 2005, páxs. 95-99.

Ripos ou ripanzos

(651 m.), Canteira de Vidueiro (624 m.), Agra do Outeiro (451 m.), amais das serras de Coedo e de Ferveda. Posúe un clima oceánico continental o que da lugar a que os invernos sexan fríos e os veráns frescos. Ademais é bañado polos ríos Miño, Chamoso, Tordea, Neira, Maceira, Romeán, Amoa e Outeiro.

Respecto á demografía do municipio convén mencionar que ata mediados do século XX a evolución da poboación, aínda que descontinua, foi sempre positiva en canto ao crecemento da poboación, sostido por unha alta taxa de crecemento natural, capaz de contrarrestar as saídas migratorias. Así, este concello acadou no ano 1959 o máximo demográfico con 8544 habitantes. No intre actual a pirámide de poboación de O Corgo reflicte un avellentamento demográfico con taxas de natalidade moi inferiores ás de mortalidade. Isto implica que a poboación actual, segundo o I.N.E. (Instituto Nacional de Estatística) do ano 2014, sexa de 3695 habitantes –1869, homes; e 1826, mulleres-, que están distribuídos en trinta e oito parroquias², que ocupan unha superficie de 157,58 km².

Historicamente os concellos de O Corgo e Castroverde conformaron o condado de Flammosos na Idade Antiga. Posteriormente, un

requirimento do século XI determinou que o condado pasaba a dominio da Coroa, logo de que os condes Vila e Rodrigo Oveque Ilo arrebataron aos bispos de Lugo. Anos despois, coa división xurisdiccional, a maior parte do termo municipal pertencía a dúas xurisdicións diferentes: Adai e Mañán de Arriba. Na primeira o xuíz ordinario era Lemos, o Cabido de Lugo, a Encomenda de Portomarín, o mosteiro de Meira, o Marqués de Castelar, e os Neira e Pallines. Na de Mañán de Arriba exercía o señorío a Encomenda de Portomarín, participando ademais o convento das

A liñaza ou semente do liño

Dominicas de Lugo. Na división administrativa realizada en 1835 non figura este concello, pois as súas parroquias repártense entre os da Pobra de San Xiao e Lugo. Con todo, a partir do ano 1840, logo de levarse a cabo unha nova reorganización administrativa da provincia de Lugo, xorde o novo concello de O Corgo cos límites actuais.

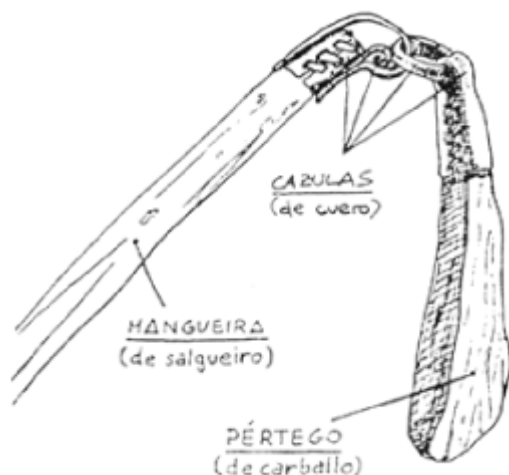
En canto a economía do concello, a actividade agropecuaria repártese entre a gandería e a agricultura debido ao tradicional predominio das pequenas explotacións familiares de carácter mixto. Na produción gandeira ten unha especial relevancia o gando bovino dedicado preferentemente á produción láctea; tamén é importante para todas as explotacións agrarias o gando porcino en canto supón un complemento económico. O sector secundario é pouco relevante e só cabe distinguir a presenza de fábricas transformadoras de madeira cun importante crecemento debido á explotación da superficie forestal, que representa o 60% da superficie total do municipio. En canto ao sector servizos, a localización estratéxica do concello- limítrofe co de Lugo- fixo posible a creación dunha serie de

²Equipo "Ir Indo" (Varios): Galicia en Comarcas, Vigo: Ir Indo, 2005, páxs. 97. PARROQUIAS:

Abragán (San Bartolomeu), Adai (Santiago), O Alto (Santalla), Anseán (Santa Catarina), Arxemil (San Pedro), Bergazo (San Fiz), Cabreiros (Santa Mariña), Campelo (San Xulián), Camposo (Santiago), Castrillón (San Salvador), Cela (San Xoán), Cerceda (San Pedro), Chamoso (San Cristovo), O Corgo (San Xoán), Escoureda (Santa María), Farnadeiros (San Pedro), Folgosa (San Martiño), Fonteira (Santiago), Franqueán (Santa María), Gomeán (Santiago), Lapio (San Miguel), Laxosa (Santiago), Maceda (San Pedro), Marei (Santa María), Paradela (San Fiz), Pedrafita (San Miguel), Piñeiro (Santa María), Queizán (Santa María), Quinte (Santalla), Sabarei (Santa María Madanela), San Bartolomeu de Chamoso (San Bartolomeu), San Cosme de Manán (San Cosme), Santa María de Manán (Santa María Madanela), Santo André de Chamoso (Santo André), Santo Estevo de Farnadeiros (Santo Estevo), Santo Estevo de Folgosa (Santo Estevo), Segovia (San Xoán), Vilachá (San Xiao).

establecementos comerciais como hoteis, mesóns, talleres etc.

Con respecto ao patrimonio artístico cómpre distinguir restos de sepulcros medievais, como os sartegos situados na parte posterior da igrexa de Sta. María de Cabreiros e outros localizados sobre roca no primitivo emprazamento da igrexa de Pedrafitas.

O mallo

Tamén hai que salientar importantes igrexas románicas: Sta. Mariña de Cabreiros, San Xoán de Cela, Santiago de Fonteita, Sta. María de Franqueán, Santiago de Gomeán, El Salvador de Castrillón... En relación ao patrimonio de índole civil é mester resaltar o Pazo dos Valcárcel, a Casa de Ulloa, a Casa Palacio de Piñeiro, o Pazo de Cabreiros...

II. DESCRICIÓN DA PLANTA DO LIÑO

Trátase dunha planta herbácea da especie *Linum*, da familia das Lináceas, anual (ás veces bianual), que ten entre trinta e corenta feixiños, que levan unhas trinta e cinco fibras pericíclicas, de folla estreita, plana, lisa, e lanceolada de tres nervios. A súa sementeira lévase a cabo nos meses de abril ou maio, producindo unhas grandes flores hermafroditas duns tres cm., que procuran unha gran beleza dende finais da primavera ata o mes de agosto. A planta acada unha altura entre 20 e 100 cm., e xera un froito globuloso duns sete ou oito cm. de lonxitude con sementes aplanadas, con forma de pico e de cor castaña relucente normalmente. Cómpre distinguir preferentemente dúas clases: a de fibra e a de semente; mentres que a de fibra dedícase ás modalidades téxtil de alta calidade, a de semente é usada para a obtención de aceite de liñaza e, polo tanto, a fins terapéuticos e industriais.

III. REFERENCIAS HISTÓRICAS SOBRE O CULTIVO DO LIÑO

1. XERAIS

Algúns pensadores aluden que a planta do liño procede de Mesopotamia ou do Cáucaso europeo, e o seu cultivo ten unha antigüidade de 5000 anos³. Tamén se fai referencia coma un cultivo idóneo para tecidos finos no Antigo Testamento. Así no Libro do Éxodo – 35 – 6 – dise; “Cada un traerá xenerosamente en ofrenda para o Señor ouro, prata, ou bronce púrpura violáceo, escarlata e carmesí, liño ou pelo de cabra”. Tamén neste mesmo libro faise mención a este vexetal nos apartados 36-8, 35, 37 onde se amosan uns trazos de tecido luxoso⁴. Así mesmo polo centro e norte de Europa non faltan achados que proban a existencia no neolítico de tecidos de liño, lá e algúns outros, así como o uso de determinados aparellos semellantes aos de hoxe para a súa elaboración⁵. Con todo, vai ser Exipto hai uns 3000 anos onde o liño floreceu como unha industria artesanal reflectida nas pinturas conservadas nos túmulos dos faraóns da XII dinastía.

Posteriormente os fenicios, celtas, gregos e romanos traballan este cultivo para a fabricación de vestidos, velas e redes, sendo Roma quen difunde o seu cultivo polo Imperio. Con respecto á Península Ibérica está documentado que este cultivo e a súa utilización vén dende os tempos prehistóricos; así atópanse restos do ano 2500 a.C. en Almería, e do ano 2000 a.C. no Algarve

O Mazote

³ GIL DE BERNABÉ, Xosé Manuel.: O Liño, Vigo: Ir Indo, 1992, pág. 20.

⁴ LÓPEZ PÉREZ, Ana Belén.: O Liño e as Foliadas no Concello de Vialba, Lugo: Deputación Provincial, 1993, pág.9.

⁵ LORENZO, Xaquín.: Os Oficios, Vigo: Galaxia, 1983, pág. 223.

Uso do mazote. Foto sacada do libro de Ana Belén López Pérez: "o liño e as foliadas en Vilalba"

(Portugal)⁶. Na Europa medieval o liño é o tecido máis usado, sendo importante a súa presenza na parte occidental do noso continente. Logo, a finais do século XVIII, a Revolución Industrial posibilitou que este cultivo tivese un desenvolvemento importante, que dura ata mediados do século XIX. Neste momento comezan a xurdir as plantacións de algodón, que motivan que o cultivo do liño vaia tendo unha baixada considerable na súa produción. Esta diminución do liño débese a que o algodón é unha planta barata, de moita fibra, que demanda escasa atención e, polo tanto, pouca man de obra⁷.

2. REFERENCIAS EN GALICIA

Nesta comunidade é mester agardar á cultura castrexa para encontrar testemuñas directas, que nos autoricen enxergar certas sinais que poida reflectir o labor téxtil, que se levaba a cabo na Galiza protohistórica. Así, tanto Estrabón como Plinio – pensadores romanos- fan mención aos tecidos galegos, como o liño dos Zoelas, que, logo, os romanos ían usar para a súa indumentaria de caza. Ademais destas testemuñas cómpre tamén lembrar algúns achados, como fusaiolas, agullas, fíbulas, pesos de tear, atopados nos castros, e que nos permiten establecer algunha ligazón cunha incipiente industria téxtil proxectada preferentemente a realizar roupas de liño para o verán e de lá para o inverno, algo moi habitual ata non hai moitos anos. É patente que o emprego téxtil do liño e o seu desenvolvemento deuse a

Mazos o mazucos

partir da época romana como queda reflectido na valiosa terminoloxía latina ligada ao mencionado cultivo. Así, termos como Liñar, Liñardelo, Liñarega, Liñares, Liñariño, Liñaza, Liñeira, Liñeiro etc. fan posible a evidencia de tal feito.

Na Idade Media hai un predominio do liño, que dá lugar a creación de oficios e gremios, que van a ser o xerme dunha influente ocupación artesá, potenciando neste intre un importante desenvolvemento económico e unha conexión comunitaria. Nesta época hai numerosas referencias ao liño e a súa actividade tanto en textos oficiais como particulares, citas curiosas transcritas en vendas, testamentos e foros, o que revela a súa importancia na vida rural e popular. Un bo número de rendas e prestacións pagábanse en liño nesta época e tamén nos séculos posteriores. Díciase “que as actividades do liño atopábanse por todo o país, cun carácter caseiro e artesanal, individual e disperso. A produción de tecidos era de gran importancia. Pero había dúas categorías de estas actividades: unha localizada en unidades rurais a cargo de mulleres, que traballaban nas horas libres e para o consumo da casa ou o pagamento de rendas ós señoríos das terras; e outra a cargo de tecedoras profesionais dedicadas a iso”¹.

⁶ LÓPEZ PÉREZ, Ana Belén.: Ob. cit., páx. 9.

⁷ GIL DE BERNABÉ, Xosé Manuel.: Ob. cit., páx. 22.

¹ VEIGA DE OLIVEIRA, E; GALLANO, F. ; PEREIRA, B. : Tecnología Tradicional Portuguesa / O linho, Lisboa: Etnologia 1, 1978.

A principios do século XVIII o cultivo desta planta constitúe, nunha Galicia superpoboada e cunha parcelamento difusa, a principal actividade económica do medio rural, empregándose as fincas máis selectas para os plantíos liñeiros. É mester resaltar neste desenvolvemento o traballo da muller que ademais de axudar ao home nos traballos do campo máis liviáns, leva a cabo as tarefas do fogar, coida dos animais domésticos, cultiva as hortas, e nas pausas que lle deixan estes traballos dedícase ao labor do liño. Polo tanto non resulta estraño pensar que das súas mans saian elaboradas mantas, colchas, lenzos de cama, mantelos, saias, medias, que posibilitan unha dispoñibilidade pecuniaria no marco familiar para

O Tascón

mercar as provisións necesarias para o seu sostén. Nos rexistros referentes a finais do século XVIII e inicios do XIX, a única exportación organizada na cidade de Lugo e a dos lenzos, e que o número de teares relacionados corresponde co das vivendas. Sen embargo xa a mediados desta centuria as condicións xa non son nada favorables para o liño, que debía ser traído doutras rexións e mesmo do estranxeiro a altos custos, por culpa da diminución paulatina dos sementados. En consecuencia e malia que o liño que produce o Reino de Galicia é coñecido por ser un dos máis especiais de Europa ao remate desta centuria e comezos da seguinte vaise producindo unha recesión da administración liñeira. O cultivo do liño resulta traballoso e caro, é dicir, procésase en formas propias dunha organización económica precapitalista, o que da lugar a que a máquina

moderna saia triunfante e, agás en situacións moi concretas, a industria caseira dos tecidos vaia desaparecendo. Ademais a decadencia deste cultivo ven agravada pola importación do algodón, fibra máis barata o que provoca unha entrada importante.

No século XX houbo recuperacións momentáneas do liño. A primeira foi logo da 1ª Guerra Mundial debido ao alto prezo das teas industriais, aínda que o retroceso do liño era xa tan intenso que resultou difícil atopar liñaza para sementar². A Guerra Civil e a 2ª Guerra Mundial tamén obrigaron a recuperalo ata o lustro 1950- 55 finando a partir do ano 1960 debido a rápida expansión das fibras artificiais. De todos os xeitos na década dos setenta aínda botan algo por costume en Vilarmeao, Requeixo e Ramil, na serra de Covelo (Ourense). Por outra banda o movemento dos teares segue en lugares de A Coruña e Pontevedra e, especialmente, nas terras luguesas de A Fonsagrada máis xa cunha ambición case de autoconsumo. Así mesmo é mester salientar a arte popular exercida na Costa da Morte (Camariñas), grazas ás palilleiras, que executaron os encaixes de liño. Nos últimos

A tasca. Foto sacada do libro de Ana Belén López Pérez: "O liño e as foliadas en Vilalba"

lustros cómpre sinalar as experiencias de asociacións como a das mulleres de San Bartolomeu de Insua (Vilalba), que tentan proxectar ao exterior o desenvolvemento deste cultivo, para que as novas xeracións saiban non só

² MARIÑO FERRO, Xosé Ramón.: Antropoloxía de Galicia, Vigo: Xerais, 2000, páx.204.

como era a súa dinámica, senón tamén o esforzo que levaba, ata acadar o produto. Tamén, é mester mencionar a algúns museos, que teñen entre as súas referencias ao liño. Así podemos mencionar o museo de San Paio de Narla (Friol), ao da Fonsagrada, ao do Saviñao e, como non, ao micromuseo de Anseán (O Corgo), que xorde como froito dunhas xornadas sobre o liño, organizadas pola Asociación Arumes de O Corgo, a finais da década anterior.

IV. PROCESO DE ELABORACIÓN DO LIÑO

“A necesidade de facer fronte a un elevado volume de traballo en determinadas épocas do ano, dou lugar a que a maioría das comunidades agrarias, e ata épocas ben recentes, o solucionasen por medio da axuda de parentes e veciños, que na maioría dos casos se atopaban na mesma tesitura. Non cabe a menor dúbida de que se trata dunha fórmula na que priman as relacións de parentesco, amizade e veciñanza, e que supón un aporte non só de man de obra, senón tamén de instrumental en moitos casos, xa que se acode con ferramenta propia.

Evidentemente non hai unha remuneración económica polo traballo levado a cabo, o pago dese favor faise coa axuda no momento no que se precise.

Así mesmo, todas estas xuntanzas eran un acontecemento social, xa que ó remate do traballo ofrecíase unha comida que, con frecuencia, remataba nun baile. Estas reunións eran mal vista polas autoridades eclesiásticas, que chegaron incluso a prohibilas, a pesares de que esta oposición da igrexa non tivo unha fonda repercusión.

Este sistema de axudas era empregado en varias fases do proceso de transformación da planta do liño, especialmente nas espadelas e fías, realizadas exclusivamente por mulleres, que levaban instrumental de seu...”³.

1. PREPARACIÓN DA TERRA

Nos seus inicios o liño precisa terreos fértiles nos que haxa unha rotación con outros cultivos -preferentemente gramíneas e pataqueiras- nun ciclo de seis ou sete anos. A variedade téxtil, que é

a máis usada, require un clima fresco e húmido así como unha pluviometría regular durante todo o ano. Por outra banda, a terra que vai recibir a semente ten que levar previamente un labor idóneo con varias pasadas de grade, para que o chan quede aireado. Ademais, ten que ser rica en humus, provista de regas, exenta de calcaria, ben cavada, enriquecida con estercois naturais ou órgano-químicos axeitados, recursos que van a restituír a carencia de potasa, fósforo, calcio...⁴

2. A SEMENTEIRA

A semente bótase polo mes de maio a boleo ben xunta, espesa, nunha cantidade aproximada de 135 quilos por Ha, e acháíase cun angazo de madeira ou ferro. Cómpre que caia ben xunta para que logo o liño enfíe ben. “O liño sementábase en Maio en terras boas e ben regadas, preferentemente en lugares chairos. Dábase primeiro unha cava con ligonas botándose a seguir o esterco. Sementábase a liñaza e dábase coma remate, unha man de trollo para achanzar. Namentres medra o liño só era preciso coidar de regalo”⁵. Nalgunhas comunidades vilalbesas dicíase que, para saber se estaba ben, podíase mollar o dedo polgar e poñelo sobre a terra sementada, tendo que saír nove grans pegados ao dedo⁶.

A Ripa

³RODRÍGUEZ CALVIÑO, Manuel e SÁENZ-CHAS DÍAZ, Mª Belén.: “Traballos de axuda mutua e relacións sociais: O lino no Val de Vea (A Estrada, Pontevedra)”, en Encontros coa Etnografía, Edt, Toxoutos, Noia (A Coruña), 2005, páxs. 175-200

⁴ GIL DE BERNABÉ, Xosé Manuel.: Ob. cit., , páx. 18.

⁵ SIXIREI PAREDES, Carlos.: San Cristob de Xavestre. Chequeo a unha comunidade rural, Sada (A Coruña): Ed. do Castro, 1982, páx. 137.

⁶ LÓPEZ PÉREZ, Ana Belén.: Ob. cit., , páx. 13.

3. AMONDA

A planta nace entre os tres e os oito días de realizar a semente, necesitando algunha sacha e novas regas, cando acada os 12 cm. Aproximadamente aos doce días da semente a planta alcanza unha altura de 15 a 20 cm. É o momento no que se leva a cabo a monda, tarefa que ten como finalidade arrincar as malas herbas e consolidar a raíz do liño. “Todas las mujeres iban de rodillas con sacos sacando las hierbas. Esto se llamaba “a monda”; era el sacar las hierbas del lino..., era labor de mujeres”⁷. Este labor realízano as mulleres, que se sentan por riba da planta, ben poñendo unha manta debaixo, ou dun xeito directo coa saia. Desta maneira o liño queda deitado mais aos poucos días érguese ficando un campo moi verde.

Nalgúns lugares de Galicia o liño non necesitaba regas xa que se sementaba nunha terra moi húmida, mais noutros lugares – como a Limia Alta (Ourense)- regábase aos oito días de sementado e seguía a se regar cada oito días ata que se arrincaba⁸.

4. AARRIGA

No mes de Xuño florece o liño; a flor é de cor azul ou violeta e ten uns tres cm. de diámetro. Tamén vai saíndo a bagaña, que é unha especie de capsuliña, onde se encontra a liñaza. Chega así o mes de xullo e a planta acada unha altura de 40 cm. Neste intre realízase a arriga, que ten que levarse a cabo denantes da maduración completa da bagaña. A arriga consiste en arrincar do chan a raíz da planta

Restrelos

⁷ LISÓN TOLOSANA, Carmelo.: Antropología cultural de Galicia, Madrid: Siglo XXI, 1971, páx. 125.

⁸MANDIANES CASTRO, M.: O Fiadeiro na Limia Alta, Grial, Ourense, 1985.

do liño. Esta tarefa é propia de mulleres, aínda que se é mester interveñen tamén homes. Este traballo comeza cando nun canto da herdade colócanse varias mulleres unhas ao carón das outras e, coas dúas mans, collen un mangado de plantas, tirando a modiño delas ata que se desprende a raíz; logo sacódenas contra si para que se libere a terra, e van deixando os mangados atrás ata formar un feixe⁹.

5. O RIPADO

Os mozos son encargados desta tarefa, na que poden intervir tamén mulleres, se non hai suficientes homes. Para o ripado lévanse os feixes ás airas e alí desátanos. A continuación, sepárase a bagaña do liño co ripo ou ripanzo, unha especie de peite vertical de madeira de castiñeiro, provisto de dentes serrados e longos, e disposto no medio dun banco de catro patas. Neste aparello traballan dous mozos, sentados de cara e cunha perna por cada flanco; ambos os dous collen os seus mangados de liño polo raíz, e bátenos alternativamente contra o peite, para que se vaia desprendendo a semente. Esta vai caendo enriba dunha colcha ou manta, que se coloca no chan baixo o ripo.” O liño arrincábase para ripar, é dicir, sacarlle a namiña, que se levaba para casa onde secaría ao sol e abriría soltando a liñaza. Esta cribábase e peneirábase gardándoa para sementar no ano seguinte”¹⁰ Logo, mentres o liño se volve poñer en feixes e atar da mesma maneira, que cando se trouxeron da terra; a bagaña ponse en calquera lugar escuro para que fermente. Algún tempo despois, sácase a bagaña ó sol para que seque. O efecto da calor dá lugar a que se abra o coaño e deixe caer a liñaza, que se garda para a semente do ano seguinte, logo de que quede ben limpa. Se hai excedente véndese na feira. A liñaza usábase para facer cataplasmas, que aliviaban a tose e outras doenzas ligadas coa gorxa e os xeonllos.

6. EMPOZAR O LIÑO

Despois de ripar o liño, transpórtase en feixes ao río ou a unha poza existente no lugar. Chegados alí, vanos botando a auga e tapando cunhas ramas de bidueiro ou salgueiro, e con pedras. O liño queda na auga de 10 a 15 días, dependendo da temperatura da auga, para que podreza a casca de fora da planta pola acción microbiana. É vixiado a diario, e para saber cando está listo para ser sacado da

⁹ LORENZO, Xaquín.: Os Oficios, Vigo: Galaxia, 1983, páx. 228.

¹⁰ SIXIREI PAREDES, Carlos.: Ob. cit., páx. 137

Diferentes variantes de restrelos. Casa de "Lolo"(Anseán)

auga, cóllese unha presa e apértase, se queda pegada xa se pode sacar¹¹. Nalgunhas comunidades o tempo de empozado é menor.“ Xa desnabiñado, o liño lévase ao río onde botará, posto na auga, nove días nun lugar onde no haxa lama. Compre que colla ulido antes de quitarlle a tona de fora¹². Noutras podía chegar ata corenta días. “...Primeiro empózano: méteno en auga, para que pobreza a casca, de seis a corenta días”¹³. Por outra banda, como na maioría das localidades tanto o arrincado da planta, como a ripa e o empozado levábase a cabo no mesmo día, era habitual que o dono da casa, onde tiveron lugar estas tarefas, dese unha cea aos que interviñeron nestes labores; ás veces, logo había algo de troula: “ Después de correr os liñares, meter o liño en el río en unas covas o buracos tenían gaita e baile, e farra á noite”¹⁴.

7. ASECADO LIÑO

¹¹ LÓPEZ PÉREZ, Ana Belén.: Ob. cit., páx. 16.

¹² SIXIREI PAREDES, Carlos.: Ob. cit., páx. 137.

¹³ MARIÑO FERRO, Xosé Ramón.: Antropoloxía de Galicia, Vigo: Xerais, 2000, páx.204.

¹⁴ LISÓN TOLOSANA, Carmelo.: Ob. cit., páx. 125.

Logo de que o liño coceu na auga, lévase en feixes a un campo o a un prado, onde se desfán e vanse espallando en carreiras ao sol, formando un tendal, no que permanece o liño ata que o sol o seque, operación que ven durando uns catro ou cinco días. Unha vez enxoiado enféixase de novo e lévase para a casa, onde é gardado nun apendre ou palleira.

8. AMAZADO LIÑO

Este labor ten como finalidade estragar as partes leñosas da planta para que queden libres as febras aproveitables. Nos seus inicios o liño mallouse co mallo ou manle. Tratábase dun apeiro de labranza composto de dúas pezas de madeira: a manguera ou moca, que podía ser de salgueiro, e a pértega, de carballo; ambas as dúas estaban unidas por unhas correas de coiro (casulas). Os malladores dispúñanse na aira en dúas ringleiras, uns fronte aos outros e co liño no medio; cando uns baixaban o mallo os outros levantábano. Esta tarefa adoitaba facerse ao mediodía, cando máis quentaba o sol, e adoitaba poñerse o liño coa raíz para arriba e ben apertado.

Logo, usouse un instrumento de pau curto e

Uso de Restrelo

contundente con forma de martelo, que recibía o nome de maza ou mazuco duns 40 cm., realizado en madeira de freixo, salgueiro ou bidueiro. Para manexar a maza cumpría posuír unha boa resistencia, xa que pesaba moito. A operación da maza realizábase en mazadeiros ou mazadoiras, mesas de pedra, que se encontraban nas portas dalgúns casas; tamén, na primeira lousa que se tivera a man. O mazado pódese explicar do seguinte xeito: “o mazadeiro/a toma un mangado de liño polo extremo do mesmo e pono sobre a pedra. Daquela procede a sacudilo coa maza, poñendo atención de facelo xirar para que mace de modo uniforme por tódalas partes. Ao remate, colle de novo o mangado polo outro extremo do brazado e repite o mesmo, ata que queda ben batallado. Entón o mangado recibe o nome de maza ou mazado, ao que lle fan nun lado unha especie de moño ou nó, quedando con el cara arriba, que quere dicir: liño mazado. Cada dúas mazas forman un par e cando a muller remata con doce pares -24 mans ou mazas-, enféixanse formando un augadoiro”¹. Nalgunhas comunidades tamén se levaba a cabo a remaza, que consistía en repetir a tarefa da maza coa finalidade de acadar unha maior perfección no resultado. Con todo, ás veces o liño non quedaba branco ao rematar estes labores, polo que había que empozalo de novo. Así, atado en augadoiros metíase de novo na auga durante catro ou cinco; logo, levábase a un campo, onde se espallaba, enxugaba mais sempre conservándoo en pares; xa enxoito, enfeixábase do mesmo xeito e levábase para a casa. Ás veces, nalgunhas localidades – Rois (A Coruña) – empregouse un

Meadas

¹ GIL DE BERNABÉ, Xosé Manuel.: Ob. cit., pág. 44.

aparello de madeira, que movía unha persoa cos pés, namentres que outra vai poñendo presas do liño entre os dentes”².

Nalgunhas bisbarras para mazar o liño usouse o mazote, tamén denominado trillo do liño. Era un aparello de catro patas, que levaba varias táboas transversais cun eixe común e que encaixaban unhas nas outras; a metade quedaban fixas e as outras elevábanse por medio dunha travesa cun mango. Entre elas íase colocando o liño, que se mallaba rubindo e baixando a parte móbil do aparello³. Tamén nalgunhas localidades galegas utilizouse un aparello de madeira, de forma cilíndrica, e cun mango na súa parte inferior.

9. ADELUBA

No outono lévase a cabo este labor despois da cea na cociña ou nun corredor da casa. Adoitan intervir mozos e mozas da mesma parroquia e das veciñas. Mentres que as mulleres teñen “un rol” activo neste labor, pola contra os homes mostran “un rol pasivo” no labor mais activo na animación da xuntanza.

A tarefa podemos resumila do seguinte xeito: unha muller desfai un augadoiro e vai repartindo un par a cada persoa que deluva. O par toma o nome de estriga. Para deluvar, cóllese a estriga coas dúas mans, unha por cada extremos, e refréganse con forza, para que o liño perda a parte leñosa, que quedou logo da maza. A medida que se vai deluvando unha estriga, retórceselle unha punta e ponse de pé a un lado, como se fixo cos pares na maza. Ao se axuntar dezoito estrigas, átanse formando un feixe, que agora se chama afusal. Ao rematar o traballo, os afusais gárdanse case sempre nun alpendre⁴.

10. AESPADELA E ATASCA

Nos últimos meses do ano realizábase a espadela. Era un labor comunitario, que tiña lugar normalmente no patio da casa ou nunha dependencia caseira. As mozas que participaban, aportaban os seus aparellos: espadeleiros e espadelas. O espadeleiro está formado por unha táboa de castiñeiro, que amosa o bordo superior afiado, e que está espetada perpendicularmente a outra, que lle serve de apoio. A espadela, que recibe tamén o nome de “rela” nalgunhas

² GIL DE BERNABÉ, Xosé Manuel.: Ob. cit., pág. 42.

³ LORENZO, Xaquín.: Os Oficios, Vigo: Galaxia, 1983, pág. 232.

⁴ LORENZO, Xaquín.: Os Oficios, Vigo: Galaxia, 1983, pág. 232-233.

Espadela

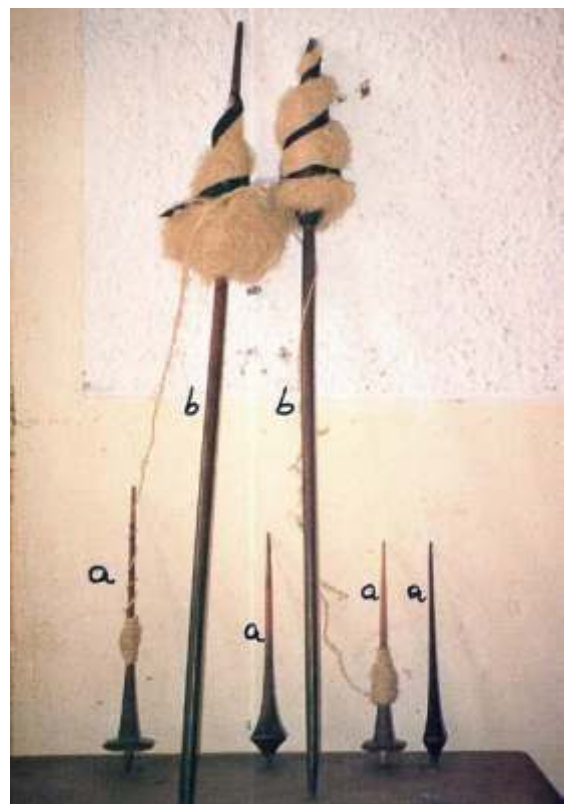
comunidades, e un aparello que asemella a unha especie de coitelo, ancho e curto, realizado case sempre con madeira de carballo; adoitan amosar ornamentos variados como as rocas e os fusos. Para espadelar, as mulleres poñíanse de xeonllos no chan co espadeleiro diante e coa espadela na man dereita. Ao mesmo tempo, unha muller desataba un afusal e ía dando unha estriga a cada espadeleira. Logo, esta poñía no bordo superior do espadeleiro a porción de liño –estriga– e golpeábao verticalmente coa espadela para retirar os tomentos ou febras defectuosas. Estes eran aproveitados denantes para facer saias ordinarias, cirolas dos homes ata que foron abandonados pola baixa calidade. Ao rematar este labor bailábase e cantábase no propio lugar do traballo e, tamén, contábanse contos e narracións. “Ao remate da espadela, que consiste en mazar no liño cun xeito de espada de madeira, fanse as estrigas, presas de febras pequenas e ben arroladas, que se metían no forno para pasalas logo polo tascón”⁵.

Este proceso segue co tascado, que non é máis ca

⁵ SIXIREI PAREDES, Carlos.: Ob. cit., páx. 137.

unha segunda espadela, aínda que máis perfeccionada, realizada na casa, e sen tanto ritual como a primeira. Nalgunhas localidades e concellos, como o do Corgo, usábase unicamente “a tasca”, realizada cun instrumento moi sinxelo, denominado tascón. A nivel xeral, este estaba formado por un banco de madeira sobre o que ía espetado perpendicularmente, ben no centro ou nun dos lados, unha pequena táboa de madeira. No Corgo, ían cravadas perpendicularmente sobre o banco dúas pequenas táboas de madeiras. Neste aparello podía traballar unha moza o dúas segundo o número de táboas, que estivesen espetadas no banco. Neste concello o habitual era que dúas mozas, sentadas cunha perna por cada flanco do banco, pasasen con forza e repetidas veces as estrigas do liño sobre cadansúa táboa vertical. Deste labor saía unha estopa basta, chamada tasco ou tarasco, que nalgunhas ocasións empregaban para realizar os fiados dos sacos ou as cordiñas utilizadas para atar os chourizos⁶. Ao rematar a tasca o liño volvía quedar gardado en afusales e estrigas.

11. O RESTRELO

Rocas e fusos. Foto sacada do libro de Ana Belén López Pérez: “O liño e as foliadas en Vilalba”

⁶ GIL DE BERNABÉ, Xosé Manuel.: Ob. cit., páx. 53.

O seguinte paso consiste en asedar o liño. Polo tanto, úsase o restrelo, consistente nunha táboa de madeira, que amosa molduras cóncavas e convexas e que leva cravados na súa parte superior uns dentes de ferro – uns máis grosos e afastados e os outros máis finos-. As persoas encargadas deste labor pasan as estrigas do liño, unha a unha, por estes dentes de ferro, espetándoas neles e puxando ata acadar que as fibras queden ben alisadas e libres de asperezas. Nos dentes do restrelo vai quedando a estopa, que

Roca Decorada. Casa de "Lolo"

se retira a un lado e que logo se emprega non só para realizar un tecido máis basto, senón tamén para outros usos: tapar os billotes das cubas e dos toneis; pechar as fendas dos recipientes de madeira mesturándoa con sebo, calafatear as embarcacións... Logo de asedar unha estriga, tórcese e doméase á metade, tomando entón o nome de manela. Cando un conxunto delas pesa libra e media, átanse nun feixe, que recibe o nome de meada. Así mesmo da estopa fanse uns rolos, que se chaman manelas ou meados, que se gardan separados do liño e que xa están dispostos

para ser fiados. Esta angueira é levada a cabo polos membros da casa nos seus tempos libres. Neste intre, temos xa o liño disposto para ser fiado, logo de nos dar unha serie de subprodutos: tomentos, tascos, estopa e liño, sen contabilizar a liñaza e o coaño⁷.

12. AFIADA

Para fiar o liño as mulleres utilizaban as rocas e os fusos. A roca, realizada normalmente con madeira de amieiro, vimbio ou sanguíño, consta de dúas partes: a vara e o recó; a primeira é unha cana larga e delgada, que vai dende a cintura ata o ombro da muller, que fía; o reco, situado na parte superior, amosa unha cabeza, ben fixa ou postiza, de diversas formas; hai rocas ornamentadas con debuxos xeométricos en varias cores, mostras importantes da arte popular. O fuso tamén é un aparello de madeira de forma cónica, que presenta un vértice de ferro ou de madeira, segundo se use para o liño ou para a lá; na parte inferior acostuma levar unha arandela de madeira, oso ou ferro, para evitar que se deslice o fío consonte se vai envolvendo.

Para fiar o liño a muller desenvolvía inicialmente unha manela e envurullábaa ao redor do recó; logo introducía a canivela da roca, no lado esquerdo, pola fita do mandil; coa man dese lado ía collendo as febras namentres que coa man dereita tiraba do fío ata extraer dúas cuartas de longo; entón suxeitábao no fuso e o fío íase retorcendo e envurullando a el. A fiandeira, para retorcer o fío, facía xirar o fuso entre os dedos polgar e índice da súa man dereita mentres que coa esquerda seguía sacando as febras, que se fiaban. Cando se fixo unha certa cantidade de fío, envólvese a parte media do fuso e séguese deica se enche de fío. Ao rematar de fiar unha manela extraese do fuso o fío todo xunto, e así resulta unha mazaroca⁸. Por outra banda, aínda que nalgúnhas casas usaban rodas de fiar, sen embargo a utilización do fuso fíxose bastante extensiva xa que custaba menos, e ademais podía empregarse mentres a muller levaba a cabo outras tarefas: vixiar o gando, preparación do xantar, reparar na propiedades etc.

Cando a fiada tiña un carácter comunitario, entón o dono da casa dáballes unha cea ás mozas, que interviñan no labor, e adoitaba poñer á cociña ou

⁷ LORENZO, Xaquín.: Os Oficios, Vigo: Galaxia, 1983, páx. 236.

⁸ LORENZO, Xaquín.: Os Oficios, Vigo: Galaxia, 1983, páx. 241.

ben outro espazo da casa para que houberse troula⁹ “La forma de corresponder al trabajo de las rapazas lugareñas fiando el lino en provecho propio ha consistido en ofrecerles una cena y poner a disposición la cocina para que con los mozos tengan baile”¹⁰.

V. CONCLUSIÓN AO ARTIGO

No proceso de elaboración do liño, había traballos comunais, nos que participaban os veciños da parroquia ou os máis próximos a casa, dependendo da maior ou menor cantidade de liño sementado. Esta cooperación tiña un claro fundamento na reciprocidade, polo que era gratuíta. Isto motivaba que o veciño, ao que se lle ofrecía a axuda, daba unha comida polo traballo e ademais quedaba obrigado a participar nos traballos daquelas persoas que viñeron ao seu favor. En moitas comunidades galegas os traballos de axuda mutua, polo menos nun primeiro

momento, tiveron lugar nas arrigas, nas espadelas ou tascas, e nas fiadas. O día da arriga, levábase a cabo tamén o ripado e empozado do liño; isto daba lugar a que a casa necesitase de máis xente do que ela podía proporcionar. No Corgo hai constancia deste labor comunal, e da intervención da muller en todo o proceso de elaboración do liño; o home só interviña ocasionalmente no proceso de o ripado e o empozado; tamén hai referencias de que nas tarefas de índole comunal – como a xa citada -o dono da casa dáalle aos de fora a comida mais non hai alusión a troulas, e bailes, algo que había noutras comunidades. Por outra banda neste concello, mazábase o liño cun mazo de madeira de forma paralelepípeda irregular, que ía provisto dun mazo longo e flexible¹¹; nalgúns casos tamén se empregaba “o mazote”¹². Logo, realizábase a tasca mais non a espadela¹³. Finalmente, a fiada levábana a cabo as mulleres dun xeito individual no decurso do ano.

VI OUTRAS ILUSTRACIÓNS

Unha tasca nos anos trinta do século pasado. Colección do “I.E.S.CH” (Instituto de Estudios Chairegos. Vilalba)

⁹ Tanto os fiadeiros, as tascas e outras tarefas comunitarias ligadas ao liño van a ser tratadas na segunda parte do traballo.

¹⁰ LISÓN TOLOSANA, Carmelo.: Ob. cit., páx. 132.

¹¹ Ver explicación “Maza do Liño”. Maza, mazadeiros.

¹² Ver explicación “Maza do Liño”. Mazote.

¹³ Ver explicación “Espadela” e “Tasca”

S. Pedro de Río- A Fonsagrada. Algúns aparellos do liño (Mazo. Sarillo. Tascón. Mazote. Restrelo). Anos trinta do século pasado
Fotografía de Walter Ebeling (1928-1933)
Do libro: "A terra e os homes".

Mazando o liño. "Lembranzas. Eva Crespo". Anos 30 do Século XX

BIBLIOGRAFÍA

EQUIPO "IR INDO" (Varios).: Galicia en Comarcas, Vigo: Ir Indo, 2005

GAGO ÁLVAREZ, Castor.: El lino textil: una alternativa para Galicia, Informe, Verín, 1987.

GIL DE BERNABÉ, Xosé Manuel.: Galicia Artesana, León: Ed. Everest, 1987.

GIL DE BERNABÉ, Xosé Manuel.: Guía de la Artesanía de Galicia, Madrid: Ministerio de Industria, 1984.

Espadelando o liño. "Lembranzas. Eva Crespo".
Anos 30 do século XX

GIL DE BERNABÉ, Xosé Manuel.: O Liño, Vigo: Ir Indo, 1992

LISÓN TOLOSANA, Carmelo.: Antropología cultural de Galicia, Madrid: Siglo XXI, 1971.

LÓPEZ GÓMEZ, Felipe Senén.: Arte popular en Galicia, Madrid: Ed. Silex, 1982.

LÓPEZ PÉREZ, Ana Belén.: O Liño e as Foliadas no Concello de Vilalba, Lugo: Deputación Provincial, 1993.

LORENZO, Xaquín.: Os Oficios, Vigo: Galaxia, 1983.

MANDIANES CASTRO, M.: O Fiadeiro na Limia Alta, Grial, Ourense, 1985.

MARIÑO FERRO, Xosé Ramón.: Antropoloxía de Galicia, Vigo: Xerais, 2000.

RODRÍGUEZ CALVIÑO, Manuel e SÁENZ-CHAS DÍAZ, Mª Belén.: "Traballos de axuda mutua e relacións sociais: O lino no Val de Vea (A Estrada, Pontevedra)", en Encontros coa Etnografía, Edt, Toxoutos, Noia (A Coruña), 2005.

SAAVEDRA, Pegerto.: Voz. "Lino", G.E.G., t. XIX, Santiago, 1984.

SIXIREI PAREDES, Carlos.: San Cristobo de Xavestre. Chequeo a unha comunidade rural, Sada (A Coruña): Ed. do Castro, 1982

VEIGA DE OLIVEIRA, E; GALLANO, F.; PEREIRA, B.: Tecnología Tradicional Portuguesa / O linho, Lisboa: Etnologia 1, 1978

XIZ, Xulio.: O Corgo, amplo horizonte, Lugo: Concello de O Corgo, 2007.